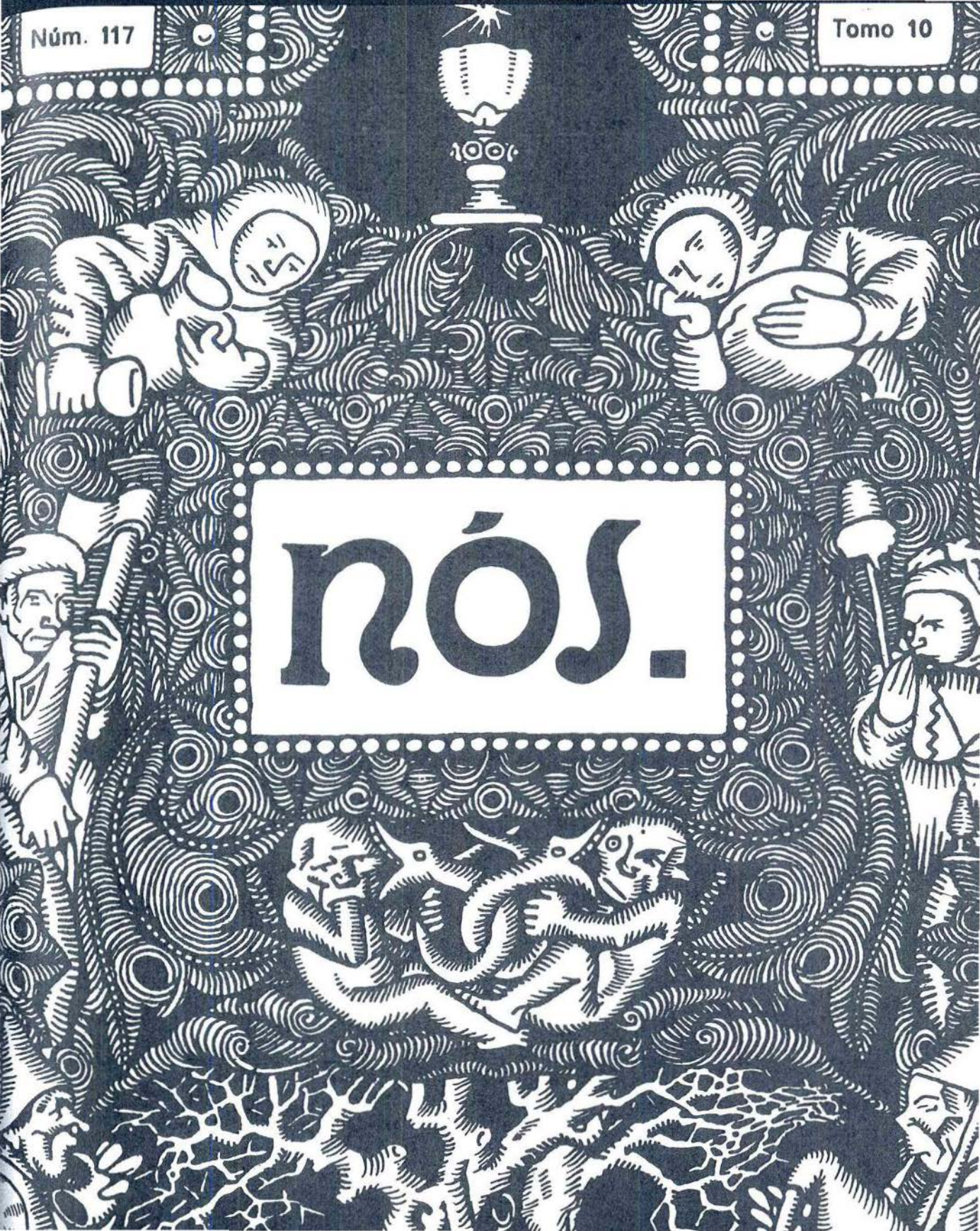

nós.

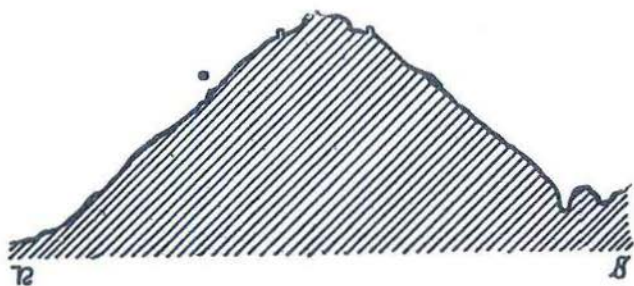
CATÁLOGO DOS CASTROS GALEGOS

Núm. II—O COTO DA XULLEIRA

(Proseguimento)

Emprazamento.—Na provincia de Ourense, alcaldía de Lobeira e parroquia de Santa Cristiña de Montelongo.

O coto da Xulleira non é máis que un espolón, proiectado cara ocidente, pol-o pequeno macizo montesío, onde se asenta o castro da Coroa que vimos de describir. Alcóntrase pol-o tanto máis baixo que il e si-

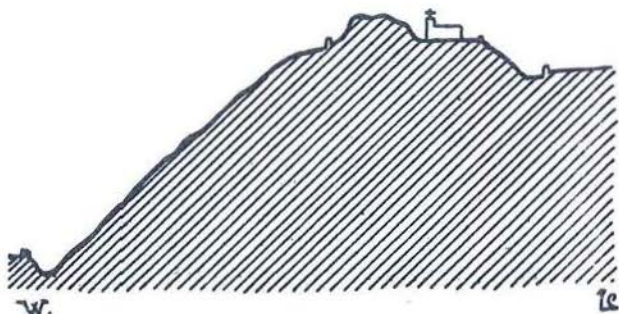
tuado á beira do lugar que serve de cabeza á fregresía. A eirexa parroquial, que á pesares de ser moderna, aparece rigurosamente ourentada, áchase construída no lado do leste da plataforma terminal da acrópole, dende a coal divisase pol o leste e sueste o castro da Coroa, pol o oeste a valgada de Montelongo e o monte das Motas, pol-o norte a liña de outeiros da divisoria co río Cadós e pol o sul e suloeste a cunca do Limia medio e as serras que a flanquean e fan a raia con Portugal.

Defensas.— Resulta imposible o intentar unha reconstrución aprosimada do sistema defensivo d-iste castro en cuio interior érguese, á máis do templo parroquial e de unha casarella, que nos pareceu destinada á palleira, unha colección de valados e de arribadas que o cruzan en varias direicións e que sirven pra separar os eidos en que está dividido o monte.

Non se perciben por ningures restos de parapetos. Na cima da acrópole eisiste unha área ben aplainada disposta darredor de unha penedía, e que remata n un terraprén de

1 á 17 metros de alto, seguindo despóis outra terraza xa encostada, visibele sobre todo pol-as bandas careadas dende o noroeste ó sul, precipitándose logo ás ladeiras do coto, que son moi pinas, e que teñen unha altura de 40 á 70 metros, deica iren morrer á un camiño que da a volta pol-o pé do castro, achegado á il en todo-os seus lados, agás nos do norte e norleste. Á beira d-iste camiño e pol-o sul e suloeste, obsérvase unha escavación de dous metros de ancho, que pode ser interpretada como vestixio d-un foso.

Descansaba, sen dúbida a fortaleza do castro da Xulleira na sua especial topografía, ben disposta pol a natureza pra resistir un ataque e as defensas habían acumularse no leste e norleste que é por onde o espolón que forma o coto se axunta ó macizo de que depende. Pode vérense aínda n-istes lugares un terraprén medio derrubado de 5 a 17 metros de alto. As outras obras, que coidamos tiveron que eisistir e de xeito particular o

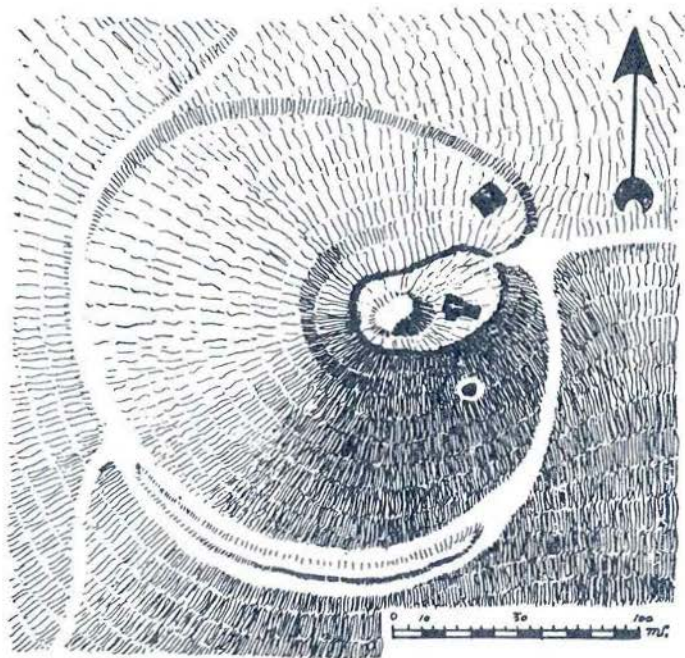
foso, elemento obrigado na arte militar dos castros pra protexer os recintos emprazados en espolóns nos sitios máis doadamente espunábeles, é seguro que desapareceron ó edificárense a eirexa parroquial e a aldea que a circunda. E diremos aínda en confirmanza do noso suposto que a única porta do adro está aberta na banda do nacente, que oxe como n-outroira é a que ofrece millor entrada,

sendo de ver que por tal causa se cegaran fosos e achairaran parapetos co obxeto de facilitar o acceso das xentes ó templo.

Mensuras.—Por confundirse n-algúns lu-

Observacións.—A totalidade do castro áchase coberto por cultivos e por un mato meste que nos impediron non soio a procura de cerámicas e de outros obxetos, senón tamén o comprobarmos a existencia de restos de casopas de pedra.

Como denantes dixemos, considera Díaz Sanjurjo ó coto da Xulleira como un posible posto avanzado da Coroa de Santa Cristiña, ca coal quedaría unido por un camiño coberto. Disentimos do parecer do antigo e lembrado membro da Comisión de Monumentos de Ourense, pois o camiño á que il se refire soio pode considerarse como coberto n-un curto anaco que vai por baixo da Xulleira e n-outro trozo pouco máis estenso que sealcontra perto xa da Coroa, anque sen conceisión visíbele con ningunha das suas defensas (fig. 2). O

restante de tal vieiro non ofrece a menor proxección e continúa en dirección distinta empalmándose n-il os dous trozos cubertos.

gares a terraza exterior cas ladeiras do monte non é doado o precisar medidas. Damos así e todo como aprosimadas as seguintes:

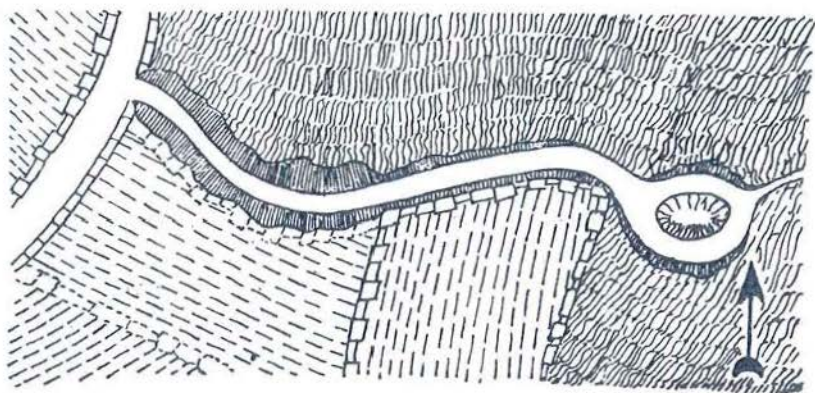

FIGURA 2

Camiño coberto ó pe da Coroa de Santa Cristiña. Á esquerda vese a carreira con que empalma e á dereita un seudeiro que morre ó pe da Coroa

Do norte ó sul. 83 metros
Do leste ó oeste. 52 metros

Ó noso xuízo trátase pol-o tanto de dous castros independentes, sendo así e todo posi-

bele que a congostra cercana á Coroa formara parte de algunha entrada, ligada ós fosos por medio de un dispositivo do que non quedan agora restos.

Folk lore.—Non poidemos acadar ningún por terse desprazado quizáis as lén-

das de iste castro ó veciño da Coroa

Bibliografía.—Non ten outra que a mencionada de Díaz Sanjurjo, *Op. et loc. cit.* no castro da Coroa.

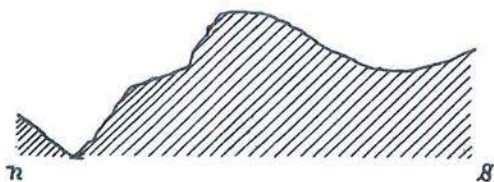
(Catalogado por Xurxo Lourenzo e Florentino López Cuevillas).

Número III

O C R A S T O

Emprazamento.—Na provincia de Ourense, alcaldía de Lobeira e parroquia de Fraga.

Ocupa un outeiro, cuas ladeiras caen en parte sobre a corrente do Avedela, e queda situada na costa da serra do Leboreiro, a un

kilometro da Fraga e a 2 e medio de Parada (Lamina II). Alcontrase arrodeada pol-o norte, norleste, oeste e noroeste por un duro paisaxe de montana, abrindose o hourizonte no sul por onde se avista a baixada do val do Avedela e no fondo as alturas da raia de Portugal. Na banda do suloeste dexergase primeiro o monte das Motas, logo a cunca do alto Limia e no cabo os perfis característicos do pico da Aguioncha e da serra de Larouco.

Defensas.—Ocupa unha boa porción da plataforma terminal do outeiro unha estesa pedría de pedra de gra que cae sobre de unha terraza aplainada visibele, de xeito principal, nos lados do norte e oeste baixando despois as ladeiras do monte con pendente brusca deica a corrente do Avedela que se cingue ó pe do castro por total-as bandas, agás na do sul onde unha especie de istmo faia unión co resto da serra.

Fora da terraza atrás mencionada non se observa ningún vestixio de fortificación, sendo de notar a ausencia de obras defensivas

no lugar en que o río deixa de servir de foso natural a acropole, que por iste lado non ten outra protección que a que podería proporcionarlle a penedia que o coroa.

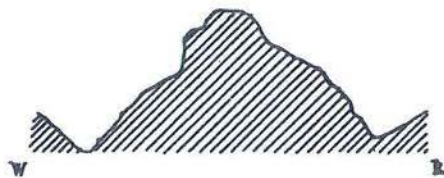
Tratase pol-o tanto de un emprazamento típico en espolon, naturalmente forte no coal é posible que as defensas artificiaes se reduxesen a empalizadas ou valados lixeiros que non deixaron sinal da súa existencia.

Mensuras.—Comprendendo nos dous eixes a terraza e o grupo de penedas mede a plataforma do castro:

Do norte ó sul. . . . 80 metros.

Do leste ó oeste. . . . 70 metros.

Observacions.—Non se ven por ningures alicerces de casarellas nin alcontramos tam pouco, apesares de unha vagorosa rebu-ca,

cerámicas nin outros obxectos arqueolóxicos, vendose soio en toda a superficie do castro, unha grande cantidade de pedras soltas, procedentes do labor dos canteiros que teñen arrigado cachote e perpiaño na penedia do cume.

Folk-lore.—O de iste castro semella terse trasladado deica uns 70 metros de distancia, augas abaixo do Avedela. Hai alí e a beira mesmo do río unha peneda chamada a Porta do Mouro, onde se localiza unha lenda que

nos foi referida por un veciño da parroquia de San Xés, cuio nome é Martiño, e que vive no lugar de Cenderiz.

A lenda é como sigue:

«Na Porta do Mouro hai moito haber e de il sabían o meu abó e outros endividados que de unha vez o foron desencantar levando consigo un crego e mais un «Ciprianillo».

«Chegados ô sitio riscaron un circo no chan c-unha cruz no medio e metéronse den-

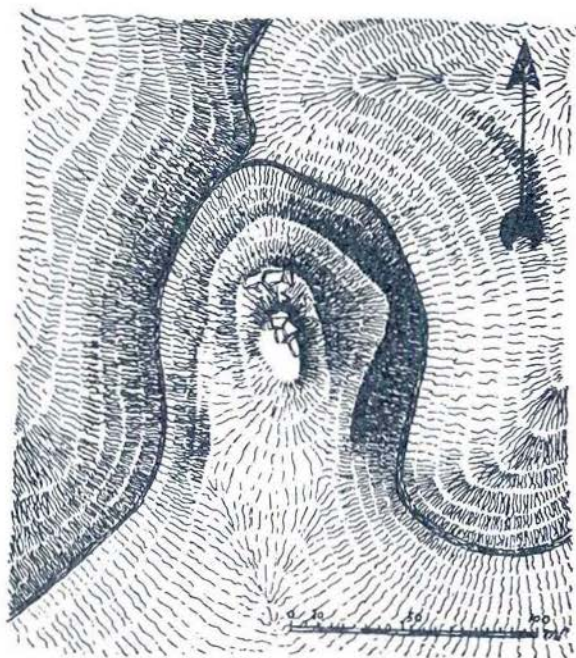
grandísimo que a cabeza pasaba por riba dos cotos mais altos».

--«Que queredes de min, preguntou.

—«Queremos que nos dea da sua riqueza dixo un».

—«Se queredes diñeiro ide por il as casas do rei, que o que teño é meu e non volodou».

«O fin e a poder de moito porfiar, convencérono de que lles dira algo, mais puxo de

tro, e despois o crego fixo no ar unha cruz en cada vento e desconxurou pol o libro. E non ven rematou de desconxurar veu do pedo unha grande voz que dixo:

«—De que forma queredes que saia?»

«Un dos presentes, que acababa de chegar do servico, contestou».

—«Saia en forma de militar».

«E apareceu un soldado grandísimo, tan

condición que lle habian trager un año, branco de todo e sen lixo ningún».

«E como iles andiveran a rifar sobre quen tiña que ir ô pobo pol-o año ouviuse un trono que fixo tremar a terra, escureceuse a luz e desapareceu o xigante».

Bibliografía.—Inédito.

(Catalogado por [redacted] e Florentino López Cuevillas),

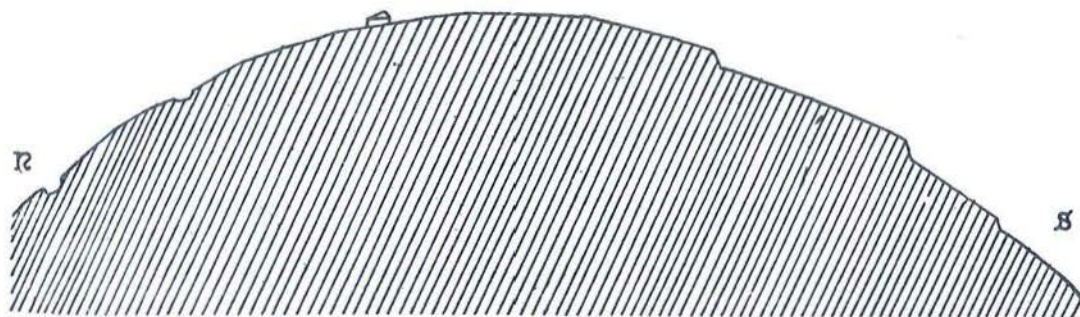
Número IV

O COTO DA VILA

Emprazamento.—Na provincia de Ourense, concello de Lobeira e parroquia de San Vicente de Lobeira.

Costruído n-un monte de grande extensión que pol-o norte, noroeste e oeste cae sobre do río Avedela. Dentro do recinto castrexo

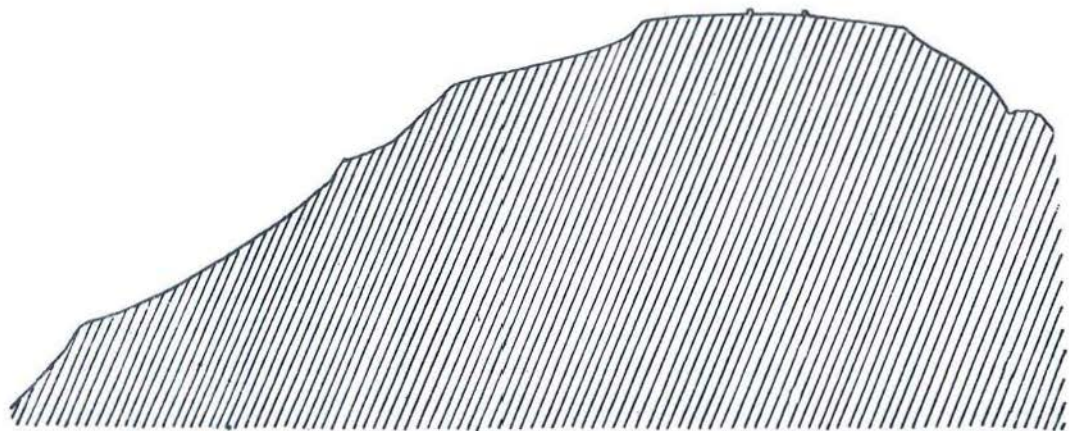
Defensas.—A máis das construcións de que xa falamos ocupan o coto da Vila terras precuradas e soutos e a súa superficie alcóntrase sulcada en varias direccións por muros e arribadas que separan os eidos, compréndese doadamente, que n-un lugar de tal manci-

están edificadas a eirexa parroquial e as máis das casas do lugar da Vila. Pol-o leste e sueste corta a parte baixa das fortificacións a estrada provincial de Banda a Entrimo, que ten alí chantada a pedra indicadora do kilómetro 10 (Lámina III).

ra traballado pol a man do home non sexa fácil dexergar con esactitude as antigas fortificacións.

O alto do coto aparece aplainado, facendo unha estesa plataforma, cortada de norte a sul por un pequeno terrapren semicircular

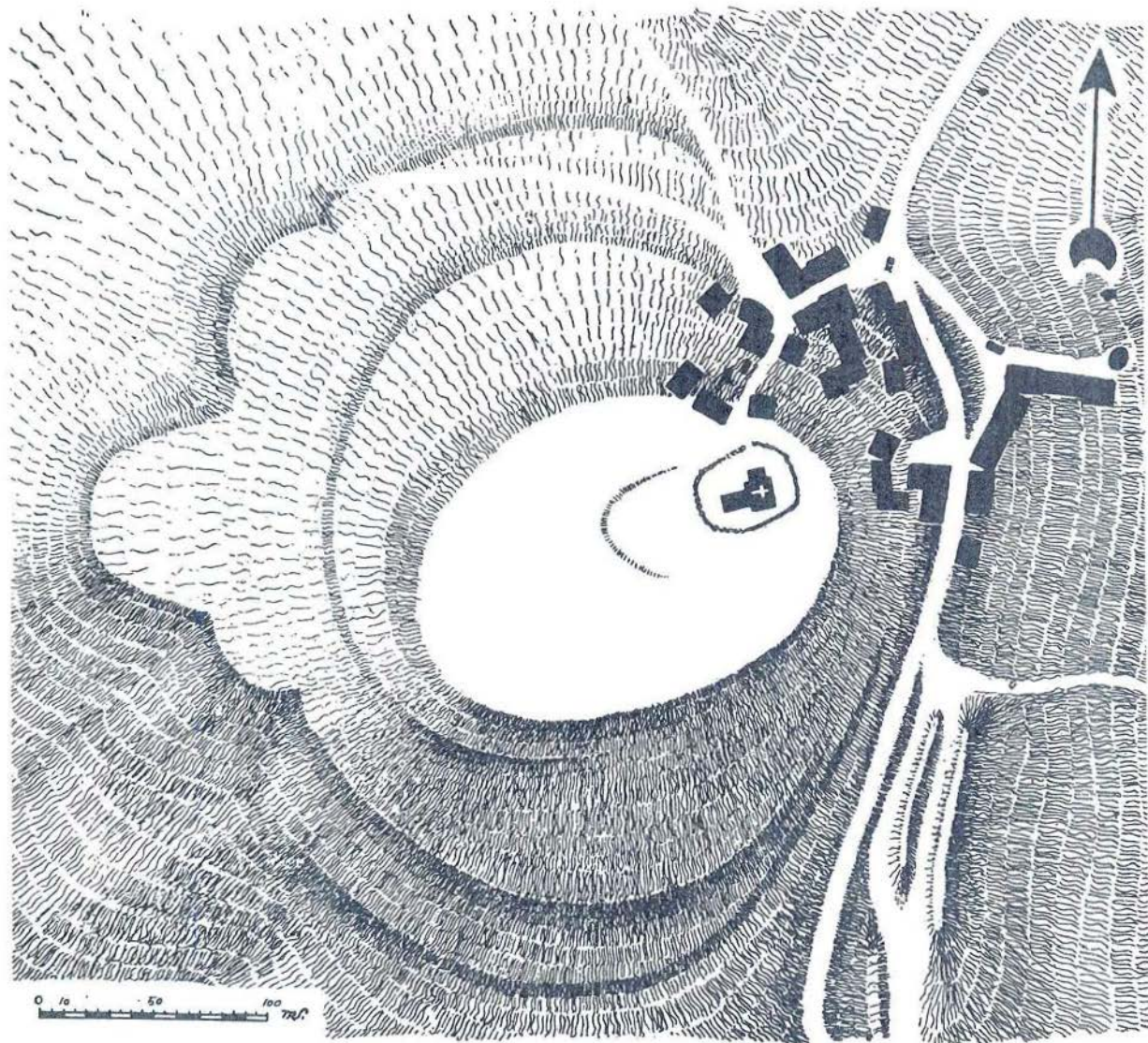

O hourizonte do castro queda limitado ó norte, noroeste e oeste pol-a Cabreira, ó norleste pol-o monte das Motas e ó leste e sueste pol-o monte do Viso. Cara o suloeste o descer do val do Avedela permite avistar a cunca do Limia e as serras que fan a raia con Portugal.

caíndo despois o monte en terrazas escalonadas por toda a volta, deica rematar nas pinas ladeiras que baixan ó Avedela por un lado e nas casas do lugar da Vila pol o outro. Istaas terrazas son, como é natural, máis numerosas nas bandas careadas pro río, adiantándose no leste unha de elas ó xeito de ba

luarte moi pronunciado. No sueste e a beira mesmo da marxe esquerda da estrada, vense craramente os restos de dous fosos paralelos e contiguos, que quizais se continuaran pol a canella do lugar da Vila que serve oxe de camiño pra chegar a eirexa parroquial, pare-

terraprens artificiaes ben determinados e a cativa extensión dos fosos conservados non deixan precisar con esactitude as áreas contadas. Includo nos eixes a plataforma terminal e as terrazas circundantes tíranse as medidas seguintes:

cendo apoiar iste suposto non soio a dirección congruente dos fosos e do camiño, se non tamen o ser o sitio onde se asenta aquíl caseirio o de millor acceso a acrópole e polo tanto o máis necesitado de protección.

Mensuras.—A ausencia de parapetos e de

Do norte ó sul . . . 392 metros
Do leste ó oeste. . . 397 metros

Conven advertir que n-iste derradeiro eixe vai comprendida a lonxitude do baluart que atrás mencioamos, máis aínda que se teña en conta ista circunstanza, resulta que o Coto

da Vila é, pol-as suas mensuras, un dos castros máis notábeles, dos deica agora catalogados en Galicia.

Observacións.—Non se alcontran en ningún recanto da superficie da acrópole alicerces de casarellas nin outros vestixios de antigas construcións de pedra, non sabéndose tampouco se algúns dos terraprens que determinan as terrazas e a plataforma do cumo, presenta revestimentos de cachote.

Na tona da terra recollimos varios roxóns de fundición de ferro e ó desabregar certos eidos atopáronse pedras de muiños de man de forma circular. Ó facer unha escavación na sacristía da eirexa parroquial apareceu un martelo de pedra seixenta de 279 milímetros de longo, provido de unha garga que o abraza pol o centro e de un burato na cara inferior destiñado a afianzar o pau do man-gaxe que iría preso na garga c-unha baraza ou cordel (figura 3).

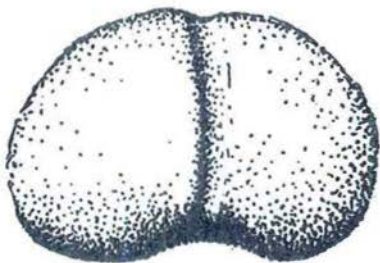

FIGURA 3

Martelo de pedra seixenta do Coto da Vila

A eirexa parroquial, apesares de ser unha obra barroca está ourentada, denunzando iste feito a existencia no mesmo sesego de unha fábrica anterior.

Folk-lore.—O de iste castro ten a particularidade de localizárese en currunchos sinalados con esactitude e que se emprazan pol o xeral nas ladeiras do monte e aínda na mesma beira do río, sendo posíbeles acharmonos en presenza de un fenómeno de traslación topográfica, motivado pol-a necesidade de levar ós mouros a sitios senlleiros e un tanto retirados da habitación dos homes.

Conta Vicente Ximénez, de 15 anos e veciño de Facós.

«N unhas penedas que hai na ladeira do poente do castro e que chaman a Labugueira, vive unha moura e pol a noite ouvese c ruído que fai co tear cando está a tecer».

«Aínda hai poucos anos que apareceu por alí unha grande fantasma branca».

* * *

De boca de outros informadores recollimos as lendas que imos transcribir.

«Di a xente que a Vila estivo n-outro tempo cercada de murallas e que era praza moi forte».

* * *

«Ó pe do coto, n-uns lameiros que lle chaman a Madanela, dín que se atoparon lumieiras de casas».

«Aseguran outros que houbo alí unha hermita adicada a Santa Madanela, cuia imaxe, xuntamente con outra de San Xohan gárdanse oxe na capela de Sant Yago de Facós».

* * *

Pol-a parte de baixo do coto e nun outeiro que lle chaman do Crasto, perto xa do río hai unha peneda que ten tesouro e onde vive unha moura que vai por veces a asoellar».

«Cerca de iste sitio alcóntrase unha pedra grande que foi unha casa dos mouros».

* * *

«Nas penedias que hai onde a ponte A vedela, por baixo do coto, hai unha cidade moura e aínda se sente falar e tecer dentro».

«N-algunha ocasión ó pasar xente ten saído unha moura que baixa ó río recolle auga n-un caneco e lévalla pra beberen. Logo que beberon vóivese meter deseguida nas penedas».

«Tamén eiquí hai tesouro. Pra buscalo foron tres veciños de Facós e puxeron un barreno, máis non atoparon res».

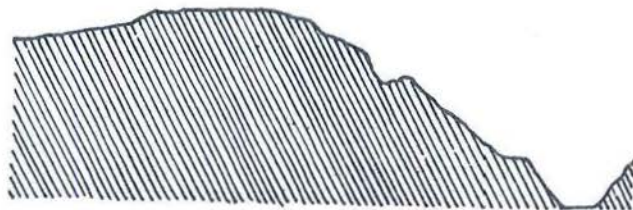
(Catalogado por Xurxo Lorenzo e Florentino López Cuevillas.)

Número V

A COROA, DE SAN XÉS

Emprazamento.—Na provincia de Ourense, alcaldía de Lobeira e parroquia de S. Xés.

Aparece construído o castro nun espolón situado no comenzo da costa da serra da Cabreira, na marxe dereita do río Avedela que o contornea pol-o leste, sueste e sul e dando case fronte ós debalos occidentantes do coto da Vila. Entre o río e a acropole pasa

a estrada de Bande a Entrimo nos kilómetros de 11 a 12 e no lado do norte desce a corga fonda de unha regata.

Dende o alto da Coroa o ollar tropeza pol-o sudoeste, oeste e noroeste co comenzo da serra da Cabreira e no leste e norleste cas ladeiras do coto da Vila deica o seu remate por baixo de Facós, pechando o hourizonte o monte do Viso. Cara ó sul e sueste divisase o descenso do Avedela e a focha da cunca do Limia, e no fondo os cumes das serras de Fontefría, Nevosa e Xurés.

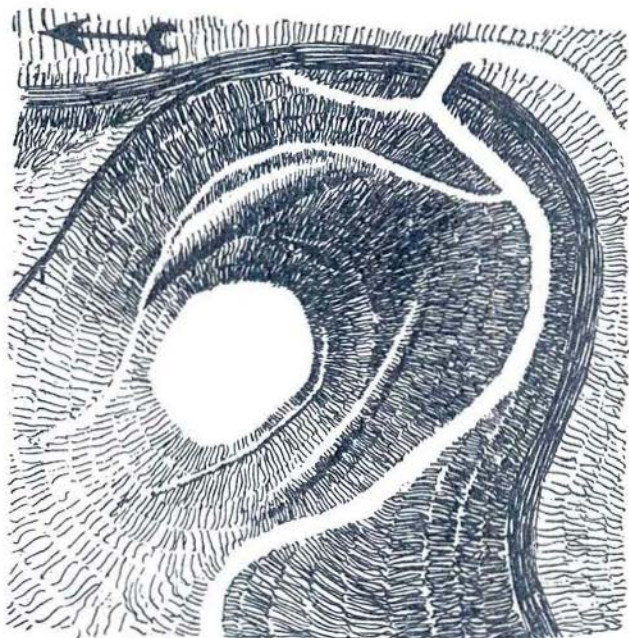
Defensas.—Constan as de iste castro de unha plataforma circular, perfectamente achairada e que se destina ó cultivo do centeo; de un terraplén de 15 a 30 metros de alto, coberto por debesa de carballizos, e cuio revestimento de cachote faise aínda visible en certos lugares e de un foso medio colmado, mais que se dexerga nido nas bandas do norleste e do sueste.

Iste foso desaparece por comrepto no lado occidental, que é por onde o espolón únese á

serra, debéndose de seguro o seu derrube á circustanza de ser tal sitio o de acceso mais doado, tén-dose establecido alí o servico dos eidos precurados que ocupan a plataforma do remate.

Pertence iste castro pol-o arranxo das suas obras defensivas a

0 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100 ms.

un tipo moi común en Galicia, sendo de notar a escolla abelenciosa do emprazamento,

protexido a tres ventos pol-as pinas e altas ladeiras que caen sobre o Avedela e a corga afluente, e pol-o curso de aquíl río, que lle serve de escelente foso natural.

Mensuras.—Mede a plataforma terminal, que como dixemos ten feitura tendente ó circo

- Do norte ó sul 65 metros
- Do leste ó oeste. . . . 67 metros

Observacións.—Na tona da terra labrada (Catalogada por ████████████████████).

do recinto central, recollimos abondosos roxóns de fundición de ferro. Asegún nos manifestaron téñense posto ó descuberto no trascurso dos traballos agrícolas, muradelas atuadas, que quizais sexan alicerces de casarellas.

Folk-lore.—Non poidemos acadar ningún.

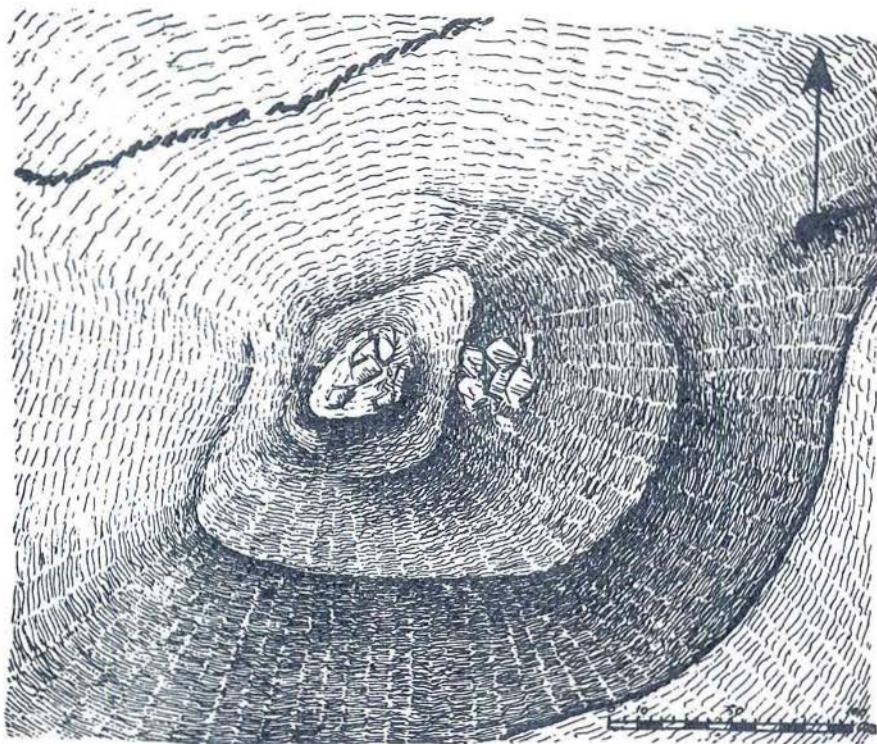
Bibliografía.—Inédito.

Número VI

O CRASTELO

Emprazamento.—Na provincia de Ourense, alcaldía de Lovios e parroquia de San Mamede de Grou.

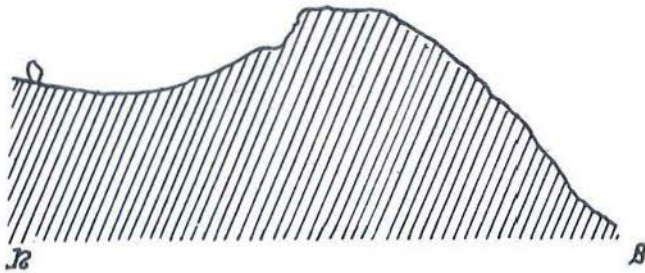
suleste flanquea o outeiro unha corga de fortes ladeiras por cuio fondo decorre a regata de Grou.

Ocupa un outeiro en espolón, perto xa dos lombos terminaes da Cabreira e a uns 900 metros sobre a xorfa do mar. Pol-o leste e

A paisaxe que se albisca dende o Craستهلو e moi ampria. No norte, norleste, oeste e noroeste quedan os debalos da serra da Ca-

breira. No sul-sueste e por baixo da acropole vese en primeiro término o monte e capela de San Bieito de Grou. Despois polo suloeste, sul e sueste domease o val do río Pacín, as penedías dos Castelos de Grou e dos Castelos de Entrimo e o val de Lovios, pechando a perspectiva as soás do Quinxo, da Santa Eufemia, da Nevosa, da Portela do

Home e dos Cornos de Fontefría. Pol-o leste vese case toda a larganza do val do Avedella, mais lonxe o lixo de neboa da lagoa Antela e o val do alto Limia e no cabo do horizonte asoman os picos da Aguioncha e da serra do Larouco.

Defensas.—Dexérgase tan soio no remate do outeiro unha pequena plataforma arredada por un terraprén de 3 a 10 metros de alto desfeito n-algúns sitios pol-os canteiros que alí teñen arrigado pedra. Por baixo de iste terraprén, que non sabemos se é natural ou artificial, ábrese unha especie de terraza, visíbele en todas as bandas, agás na do sul, na que a plataforma superior morre nas abas do outeiro, pouco pronunciadas no norte, noroeste e oeste, onde se fai a xuntanza do espolón ca serra e que pol-o contrario son moi altas e pinas no resto da volta e de maneira especial na caída sobre a regata de Grou que forma unha barranca de mais de 70 metros de alto. Na zona en que o outeiro únese a serra non existen vestixios de ningunha caste de fortificacións.

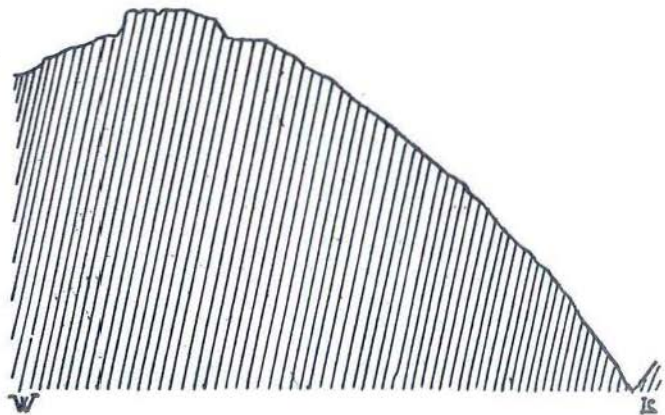
Mensuras.—Abranguendo nos dous eixes a plataforma terminal e a terraza que a circunda mede a área coutada

Do norte ó sul 49 metros
Do leste ó oeste 75 metros

Observacións.—A cima do Crastelo aparece ocupada por unha penedia de gra, medio esborrallada pol-os traballos dos pedreiros. Eisaminamos de vagar toda a superficie do castro sen atopar ren de intrínseco arqueolóxico.

Imediatos a acropole e esténdose bastantè pola serra, corren uns valados de pedra, feitos con laxas chantadas verticalmente, que sosteñen entre elas cachotes pequenos postos en sentido hourizantal. A istas vedacións, que van indicadas no croquis c-unha liña de trazos grosos e que non hai lembranza de que houberan separado nunca eidos ou predios, por seren aquiles terreos comuñes, chámalle a xente, *as tapadas dos mouros*.

Folk lore.—Non poidemos acadar ningún..

Bibliografía.—Inédito.

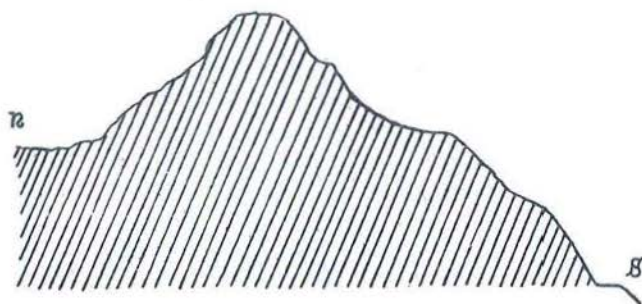
(Catalogado por Xurxo Lorenzo e Florentino López Cuevillas).

Número VII

O COTO DE SAN ADRAO

Emprazamento.—Na provincia de Ourense, alcaldía de Lobeira e parroquia de Cabaleiros.

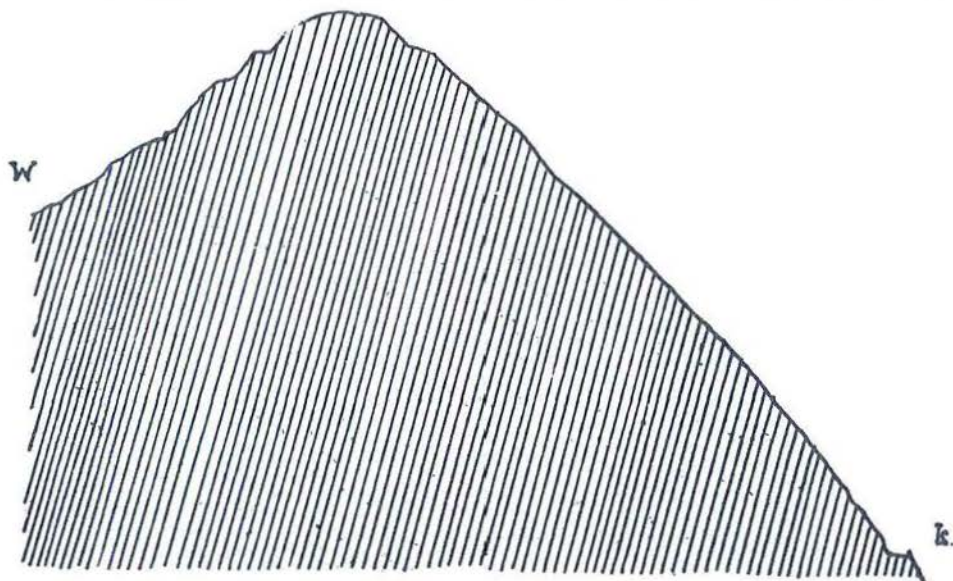
Situado n-un dos escalóns que fai o monte do Viso ó descer cara a confluencia do Ave-

dela co Limia. Pol-o norleste lígase iste escalón ó resto do macizo montesío de que forma parte e pol-o suloeste axúntase á baixada en escadeira que vai morrer no punto de unión de aquiles dous rios, que flanquean

O hourizonte do castro é dilatado e fermoso. Pol-o norte avistase o val do Avedela, deica ó seu nacimiento. Pol-o norleste mírase o descer do monte do Viso. Pol-o leste, sueste e sul quedan en primeiro término as fervenzas das Cunchas do Limia, logo o val de iste río e no fondo os Cornos de Fontefría, a Nevoisa e o Xurés. Pol-o suloeste a focha do Limia, a Portela do Home e a serra de Santa Eufemia e pol-o oeste e noroeste a corrente do Avedela, a freguesia de Grou, a capela de San Bieito no alto, e mais por riba aínda a Cabreira e os lombos ermos da Montaña.

Defensas.—Ocupa o centro do castro un outeiro (Lámina IV), que aparece rematado por unha pequena plataforma, cuías ladeiras, altas de 10 a 22 metros caen sobre de unha estreita terraza que se alonga pol-o

o coto cas suas correntes, quedando pol-a banda do ocaso a do Avedela e pol-o sul e sueste a do Limia. A estrada de Ourense a Portugal corre paralela a iste por baixo mesmo do coto.

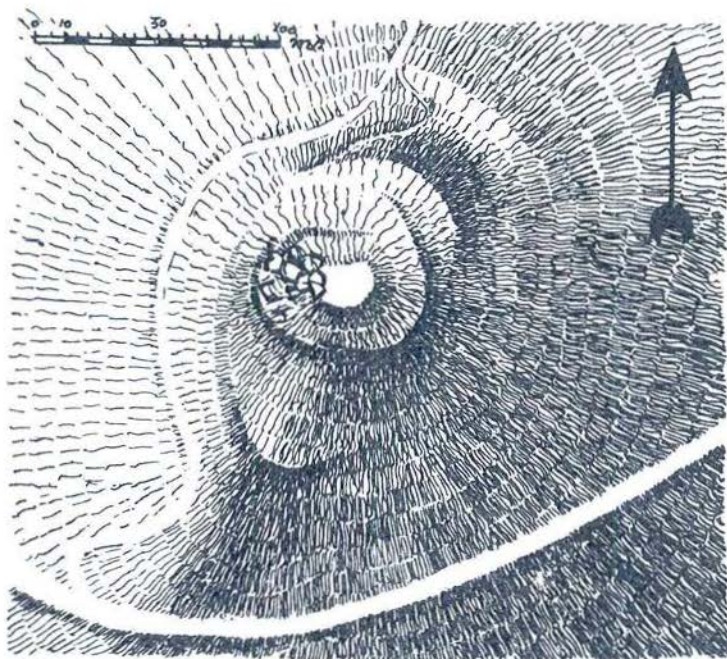
suloeste con còsta pouco pronunciada deica morrer n-unha especie de terraprén de 10 metros de altura.

A fortaleza natural do emprazamento, protexida a tres ventos pol-as ladeiras verdadei-

ramente formidables que se precipitan cara os cursos do Avedela e do Limia, escura

Observacións. Na superficie do castro atópanse espaxeadas algunhas pedras que semellan ter formado parte de casopas. Aparecen así mesmo tellóns romanos e cerámicas castrexas lisas. De ambas cousas fixemos unha regular colleita.

A 200 metros do comenzo das ladeiras da acropole e pol a banda do norleste, afroan na terra os cabos de unhas laxes chantadas verticalmente e dispostas a xeito pra formaren tres elipsoides de diferente tamaño, metidos uns n outros de mór a menor e con unión tanxencial n-un soio punto (figura IV). A escavación de ista caste particular de megalito, que pra xente non é outra cousa que as ruínas da ermida do San Adrao,

case a execución de obras defensivas, agás pol-o lado do suloeste onde a continuación da baixada do monte deica a confluencia de aquiles ríos estabrecía un acceso practicabele, e sobre todo pol o lado do norleste, que é o que fai a unión do coto co monte do Viso. No primeiro de aquiles lugares xa dixemos que existe un terraprén de 10 metros de alto, que xuzgamos feito pol a man do home, e que quizais presente revestimento de cachote, e no segundo percíbense os vestixios de un foso, aberto en parte na peneda.

Mensuras.—A ausencia de parapetos e de terrapréns que cingan por todo a volta o castro, non permiten determiñar con exactitude a área cotada. Pódense dar así e todo como aprosimadas as medidas seguintes:

Do norte ó sul . . . 39 metros
Do leste ó oeste. . . 49 metros

No eixe do norleste pro suloeste, comprendido entre o terraprén e a liña do foso, a súa lonxitude alóngase ós 75 metros.

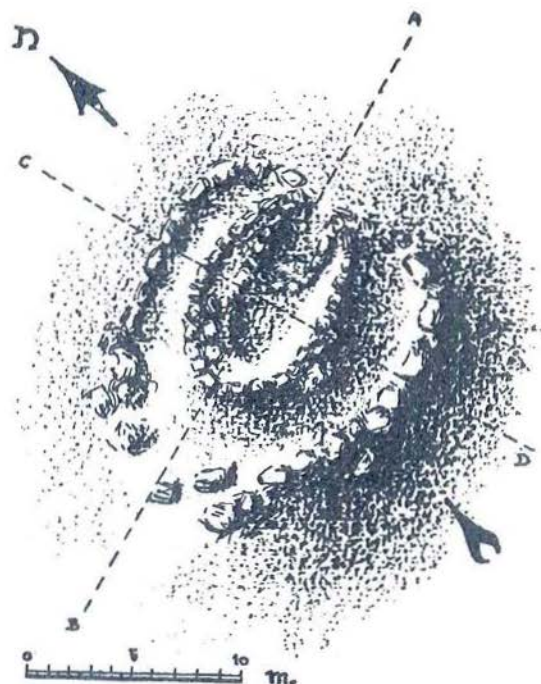

FIGURA 4 (a)

que asegún se di érguese por ali perto, non
(Continuaráse)